

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Горяня Л. Г. Підручник – засіб формування особистості учня: Науково-методичний посібник / За наук. Ред. д.п.н. О.Г. Ярошенко, к.б.н. І.М. Маруненко. – К.: Основа, 2003. – 208 с.
3. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – с. 965–966.
4. Липова Л.А. та ін. Самовизначення особистості в аспекті профільної диференціації навчання / Профільне навчання: Нормативно-правові й теоретико-методичні засади / Упор. Л. А. Липова, М.Є Терещенко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С. 110–117.
5. Педагогическая энциклопедия. – М.: Педагогика. – 1965. – т.2.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підруч. для студ. пед. ф-в. К.: Абрис. – 1997. – 416 с.
7. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання. – Львів.: Каменяр. – 1998. – 196 с.
8. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика. – 1990. – 192 с.
9. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М. – 1996 //Б-ка ж. Директор школы. – Вып. 2. – 96 с.
10. Форми навчання в школі //За ред Ю.І. Мальованого. – К.: Освіта, 1992.

UA Стаття присвячена аналізу можливостей шкільного підручника в умовах диференційованого навчання. Розглядаються різні підходи до організації індивідуальної роботи учнів у процесі використання підручника на уроках та під час виконання домашніх завдань.

Ключові слова: індивідуальна робота, диференційований підхід.

RU Стаття посвящена анализу возможностей школьного учебника в условиях дифференцированного обучения. Рассматриваются различные подходы к организации индивидуальной работы учеников в процессе использования учебника на уроках и при выполнении домашних заданий.

Ключевые слова: индивидуальная работа, дифференцированный подход.

EN The article is devoted to the problem of the textbook possibility in different studies conditions. Some ways of the individual pupil homework or class studies organization by the textbook are proposed.

Key words: individual studies, different studies way.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКА НОВОГО ПОКОЛІННЯ

*Г. О. Васьківська, канд. пед. наук
Інститут педагогіки НАПН України*

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний стан будь-якої розвинутої країни вимагає комплексного системного стилю мислення, що орієнтується на цілісне сприйняття об'єктів з урахуванням усіх ракурсів, аспектів і діяльності (соціальної, екологічної, економічної, технологічної тощо), пошук

взаємозв'язків різних знань і підходів. Основою системного стилю мислення є фундаментальні ідеї, принципи, уявлення, погляди на діяльність, об'єктивну реальність, роль людини у її формуванні й перетворенні. Базові образи об'єктивної реальності, їхнє формування повинні становити підґрунтя змісту шкільного підручника.

Як свідчить історія людства, в усі часи підручник був одним із основних інструментів передавання і поширення соціальних та культурних цінностей. Реформування освіти в Україні спрямоване на необхідність розроблення нового змісту навчальних курсів, які мають орієнтуватися на соціальний і особистісний розвиток учня. Нині в умовах нових методологічних орієнтирів в освіті, зміни освітньої парадигми постали нові вимоги до підручника як інструменту передавання соціальних і культурних цінностей та розвитку творчих задатків у кожного учня.

Одним із важливих завдань навчальної книги є формування в учнів відчуття об'єктивної реальності, тобто створення цілісного образу світу на основі єдності природничого і гуманітарного знання. Створення моделі сучасної картини світу в свідомості учнів можливо за умови формування системи знань про людину через синтез природничого знання з гуманітарним. Для ефективного розв'язування проблеми формування знань про людину учні повинні оволодіти не лише образним мисленням, а й науковим. Формування наукового стилю мислення здійснюється всередині певної галузі знання, між різними галузями природничого знання, між різними галузями гуманітарного знання, природничими і гуманітарними науками та на методологічному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Власне у дидактиці досить ґрунтовно досліджували питання створення шкільного підручника Ю. К. Бабанський, Н. М. Буринська, І. А. Каїров, В. В. Краєвський, І. Я. Лернер, В. М. Мадзігон, О. Я. Савченко, М. М. Скаткін та ін.; формування системи знань і реалізації її у шкільних підручниках – В. І. Бондар, С. У. Гончаренко, І. В. Малафіїк, А. В. Степанюк, В. О. Сухомлинський та ін. Проаналізувавши різні дослідження щодо створення підручника і визначення терміна «підручник», ми дійшли висновку, що в дослідників немає єдності щодо його розкриття і ролі в навчальному процесі. Так, І. Я. Лернер зазначає, що підручник – це засіб засвоєння змісту освіти. І. А. Каїров визначає термін «підручник» як книгу, що вміщує науковий, послідовний і доступний для учнів виклад матеріалів змісту навчального предмета, який відповідає програмі і вимогам дидактики. На думку В. В. Краєвського, підручник – форма фіксації змісту, проекція цілісної діяльності навчання, в основі якої лежить діяльність учителя і учнів. В. П. Беспалько вважає, що підручник – це комплексна інформаційна модель, що відображує чотири елементи педагогічної системи – цілі навчання, зміст навчання, дидактичні процеси, визначені організаційні форми навчання, яка дає змогу відтворити їх на практиці.

Використовування засобу узагальнених ідей, принципів, понять і закономірностей при засвоєнні навчального матеріалу пропонує О. І. Маркушевич. Він об-

ґрунтує, що таким чином можна охопити більше фактичного матеріалу, полегшити його вивчення та використання здобутих знань [6]. На думку М. І. Енікеева, усвідомлення учнями життєвого значення теоретичних знань є не лише метою, а й умовою успішного навчання. В. О. Пунський відмічає, що в шкільних підручниках необхідно посилити дедуктивний спосіб формування теоретичних знань, і чим раніше вони будуть уведені, тим ширші можливості для навчання учнів умінню ними оперувати [8, с. 62–68]. Можливість введення теоретичних знань на ранніх етапах вивчення біології з використанням дедуктивно-індуктивного підходу до конструювання їх обґрунтувала Н. Й. Міщук [7].

Формулювання мети статті. Сучасна школа має здійснити такий рівень підготовки, який в умовах бурхливого розвитку суспільства уможливить сформувати принципово нову особистість, здатну орієнтуватися не у вузькій галузі, а в проблемі в цілому. Має відбутися переосмислення змісту освіти, переорієнтація на загальнолюдські знання, усвідомлення взаємовідносин людини, суспільства і природи. Зміст шкільного підручника повинен базуватися на добірї тем, які мають соціальне і особистісне значення, навколо яких групується вивчення фізичної, біологічної, хімічної, екологічної економічної, суспільствознавчої та іншої інформації. Необхідно надати належну увагу практичному оволодінню учнями методологічними знаннями. В учнів має бути сформована система знань про людину через явища навколишнього світу.

Основна частина. Протягом століть і донині створення підручників орієнтоване на вузькопредметні знання, вміння і навички, що обумовлює предметно-центристський підхід при структуруванні змісту шкільної освіти і, зокрема, знань-центристський підхід при визначенні змісту кожного навчального предмета.

У сучасних дослідженнях, що стосуються питань якісного навчання учнів, стверджується необхідність засвоювання ними системних знань. Підставою для застосовування такого підходу є положення про те, що і наука, і навчальний предмет завжди є системою фактів, категорій, законів, у яких відображено певні сфери реального світу і закономірності їхнього розвитку. «Природа не є розділеною на дисципліни. Немає явищ фізичних, хімічних, біологічних тощо. Дисципліни – це способи, за допомогою яких ми вивчаємо явища, вони обумовлені точками зору, а не об'єктами спостережень. Отже, поділ науки на дисципліни є не що інше, як певна система знань. Її організацію не можна змішувати з організацією самої природи» [1, 12]. Звідси випливає основна вимога до засвоювання знань: забезпечити в процесі вивчення кожного предмета адекватне відображення в свідомості учнів системи науки, сприяти засвоюванню ними системних знань. Необхідність виконання цієї вимоги обумовлено тим, що тільки через систему знань пізнають закони, що лежать в основі всіх явищ природи і суспільства, засвоюють діалектику розвитку матеріального світу [12].

За визначенням багатьох дослідників, зміст освіти розглядають як систему наукових знань, умінь і навичок, у процесі оволодіння якими в учнів формується науковий світогляд, розвиваються мислення і здібності [10]. З погляду

на це особливого значення набуває теоретична підготовка учнів, що передбачає засвоєння ними фундаментальних знань і формування готовності до практичного застосування їх. Це стає можливим за умови, якщо знання відрізняються функціональною повнотою, що властива лише системі.

Сучасна структура загальної освіти не забезпечує достатньо фундаментальність і практико-орієнтований напрям освіти. У змісті підручників багатьох предметів досить активно використовують міжпредметні зв'язки, але вони не формують цілісної уяви про сутність знань, що культивуються. «Багатство переліку дидактичних одиниць змісту освіти нівелюється відсутністю єдиного змістового стержня» [4, 13.].

Запити і потреби особистості формують за допомогою образів внутрішнього і зовнішнього світів. До образів внутрішнього світу належать стійкі уявлення про себе, свою родину, дім, друзів тощо. Ці образи формують на побутовому рівні, вони постійно потребують змістової освітньої підтримки. Образи зовнішнього світу орієнтовані на створення широкого освітнього кругозору особистості. Баланс образів, що формуються, ґрунтується на контекстному співвідношенні й взаємодії знань і умінь, закладених у зміст освіти, який реалізують через підручник. Наприклад, літературний твір, який є важливим для розуміння законів права, може вводитися як дидактична одиниця у розділ правознавства. Дидактичну одиницю з розділу географії можна ввести до розділу іноземної мови тощо. Така інтеграція знань, звичайно, призведе до деяких повторів, але це лише спричинить ефективне засвоєння системи знань. Водночас, кількість дидактичних одиниць може бути значно зменшена, що не зашкодить загальноосвітнім цілям. Суспільство і держава загалом зацікавлені в освіті, максимально орієнтованій на суспільні потреби. Це і має бути основою створення образної мережі змістової структури освіти взагалі. При цьому головним завданням буде вилучення непотрібних образних вузлів або навпаки – їх збільшення.

Для позитивного результату необхідно сформувані освітню метастратегію, систему базових методологічних підходів, що забезпечать кількісні й якісні параметри змісту середньої та вищої освіти. Така метастратегія можлива як образна метастратегія.

У контексті заявленої проблеми постає необхідність побудови загального базового змістового тезауруса, що вміщує найважливіші образи. Такі образи мають вивчатися чи засвоюватися більшою або меншою мірою. При цьому можливе створення додаткового змістового тезауруса, який об'єднає образи, що є важливими в концептуальному відношенні для двох – трьох предметів. Поєднання змістових тезаурусів уможливить розробити загальне образне поле для основних освітніх предметів, виявити провідні змістові конфігурації, а головне – дасть змогу сформувані зміст освіти, максимально задовольнити особистість, суспільство і державу. Загальне образне поле утвориться за умови формування глибоких уявлень про деяку кількість базових образів, засвоєння понять і навичок, пов'язаних з кожним із базових образів. Сприйняття базо-

вих образів¹ проходить через усі гуманітарні й природничі предмети, що формують систему знань про людину. В подальшому можливе поглиблене вивчення окремих предметів, але сформована система буде фундаментом для цього. Зокрема, можливе створення на основі мережі базових образів гуманітарної та природничої освіти моделей профільної освіти. Залежно від спеціалізації певної моделі, повинні бути відібрані найактуальніші образи, які підлягатимуть методичному обробленню на основі профільних, базових і курсів за вибором.

Світ, як і кожна його частинка, є нескінченним і невичерпним у своїх властивостях, процесах, зв'язках і відношеннях, у своєму розвитку і змінах. Водночас, людина здатна пізнати світ лише в певних для кожного історичного етапу межах людського пізнання, яке постійно рухається вперед [3].

Суперечність між нескінченністю предмета пізнання (світом) і кінцевістю самого пізнання (соціального досвіду) вирішується в процесі поступального руху пізнання до істини. Це є суперечність за об'ємом. Проте відображення предмета не збігається з самим предметом не лише за об'ємом, а й за способом його утворення. Філософи відмічають, якщо людина своєю свідомістю відображає незалежно від неї предмет, який існує, не означає, що свідомість просто і безпосередньо, «мертво», як дзеркало, відтворює це відображення. По-перше, образи дійсності, що виникли спочатку в свідомості людини мають багато привнесеного самим суб'єктом, що не притаманно об'єктові. По-друге, і це важливіше, закономірності й сама послідовність розкриття однієї, повнішої відносно істини за іншу, не відповідає в загальному вигляді поступовості виконання відповідних їм ступенів у розвитку самого об'єкта, а зумовлена двома взаємопов'язаними обставинами: об'єктивною природою предмета вивчення, його структурою, з одного боку, і своєрідністю самого процесу, його внутрішньої специфіки – з іншого. Саме тому пізнання людиною цієї структури, не копіює того шляху, яким сама ця структура виникла в процесі розвитку цього об'єкта. Отже, існує невідповідність між тим, що дано людині об'єктивно як предмет вивчення, і тим, яким чином у неї створюється суб'єктивний образ об'єктивного світу [5].

Практична реалізація зазначених вище підходів вимагає істотного поєднання наукового, практичного і світоглядного підґрунтя у загальноосвітніх предметах. Інваріативний, базовий компонент їхнього змісту має сприяти формуванню в учнів уявлення про сучасну об'єктивну реальність; у варіативній частині змісту освіти повинно бути забезпечене активне і творче знайомство учнів з прикладними аспектами фундаментальних знань, які формуються з урахуванням

¹ Образ – це звичайна економія людського мислення, зручний засіб ефективної когнітивної діяльності. Поняття «образ» за семантичним значенням відрізняється у різних галузях знання. У психології образ – візуальний об'єкт, «картинка», що виникає у свідомості людини, у соціальних науках образом називають комплекс уявлень взагалі, не лише візуальних: образ – це деяка цілісна сукупність інформації (система уявлень), сприйняття якої не дорівнює ізольованому сприйняттю її окремих елементів; ця сукупність має бути достатньо складною, містити різні асоціації, інакше образ перевтілюється у стереотип.

запитів учнів, профілі навчання в школі, участі учнів у творчих пошуках практичної реалізації наукових знань (як засобів практичної діяльності людини), моделювання різних варіантів застосування їх тощо [11].

Зміст освіти, як відомо, реалізується через навчальний предмет, який, у свою чергу, є еквівалентом певної науки. Формою фіксації змісту освіти, а отже, і відповідної науки є підручник. Будь-яка наука має логічну структуру, що складається із взаємопов'язаних компонентів, таких як:

- основи науки – положення, що визначають статус відповідної системи знань і окреслюють специфіку певної науки;
- теорії – основні міркування про сутність різних явищ, їх специфіку і розвиток;
- закони і закономірності – причинно-наслідкові зв'язки між характерними явищами і фактами певної науки;
- категорії, поняття, терміни – специфічний мовленнєвий і змістовий вираз певних явищ;
- принципи, правила, постулати – нормативні функції певної науки, її роз'яснення для розуміння явищ, фактів і відповідних видів діяльності щодо пізнання і використання їх;
- методи – застосовуються певною наукою для одержання нових фактів, їхнього теоретичного обґрунтування;
- ідеї і гіпотези – не зовсім доведені в науці положення, але вони визначають тенденції розвитку певної науки;
- факти – емпірична база науки, що передбачає експериментально-дослідницьку перевірку і фіксує відкриття в певній науці.

Навчальні предмети, відповідно до відображених у них науках, також мають свою логічну структуру, свої дидактичні і методичні основи, теорії, закони, закономірності, категорії, принципи, правила, поняття, терміни, факти. Найзміннішим компонентом наукового знання є факти, які через масивність призводять до перевантаження змісту освіти, а головне – до перевантаження інколи зайвою інформацією учнів, що унеможлиблює ефективне засвоєння навчального матеріалу.

Такі складові науки як її основи, теорії, закони, категорійний апарат – стабільніші. Введення у шкільний підручник і засвоєння цих складових сприятиме ущільненню навчального матеріалу, який орієнтуватиметься не лише на запам'ятовування, а насамперед – на усвідомлення і пізнання сутності явищ, що вивчаються. Необхідною умовою такої важливої тези «навчити – вчитися» є співпраця всіх авторів шкільних підручників, які мають вирізнити у своїх предметах ті чи інші компоненти наукового пізнання, розробити цикл інтегрованих завдань, що сприятимуть розвиткові пізнавальних інтересів учнів, спонукатимуть до усвідомленого засвоєння знань про людину з різних навчальних предметів – географії, історії, біології, економіки, літератури, мистецтва.

Для формування системи знань про людину – масивного аспекту соціального досвіду, що має вагоме значення, найважливішу роль відіграє не просте за-

пам'ятовування навчального матеріалу, а його розуміння [9]. Звичайно, перевірити ефективність засвоєння навчального матеріалу на рівні розуміння складніше, ніж на рівні запам'ятовування. Необхідно переказати зміст певних фактів, законів, ідей, теорій тощо за «вдумливим відтворенням».

Засвоєння навчального матеріалу на рівні розуміння сприяє вмілому використанню здобутих знань для ефективної творчої діяльності учнів, які мають володіти:

- асоціативністю мислення – вмінням самостійного перенесення знань у нову ситуацію;
- аналітичністю мислення – баченням структури складного об'єкта;
- комбінаторною здібністю – вмінням комбінувати раніше відомі способи вирішення проблеми у новий спосіб;
- цікавістю, допитливістю – прагненням пояснити незрозумілі явища;
- критичністю мислення – вмінням відстоювати свою позицію;
- системністю мислення – всебічним розглядом тих чи інших об'єктів і явищ;
- евристичністю мислення – розвинутою інтуїцією, інсайтом тощо [2, с. 413–414].

Висновки. Цілісна система знань про людину може бути сформована на основі низки наукових предметів, знання кожного з яких є внеском у вирішення поставленої проблеми не відокремлено, а у взаємодії. Система знань про людину – це сукупність різних видів взаємообумовлених і взаємозалежних знань, умінь і навичок. Її засвоєння створює оптимальні можливості для успішної практичної діяльності. Системний характер знань про людину зумовлює їхню концептуальну єдність на основі диференціації та інтеграції складових компонентів. Для характеристики досліджуваної системи знань про людину необхідно виявити їхню дидактичну структуру, мережу зв'язків між компонентами, якими є системи знань з різних предметів.

Література

1. *Акофь Р. и Эмери Ф.* О целеустремленных системах // Сов. радио, 1974. – 272 с.
2. *Гершунский Б. С.* Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: Учебное пособие / Б. С. Гершунский – М.: Флинта: Наука, 2003. – 768 с.
3. *Гончаренко С. У.* Формування наукового світогляду учнів під час вивчення фізики: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1990. – 208 с.
4. *Замятин Д. Н., Замятина Н. Ю.* Концептуальные основы современного социально-гуманитарного образования // Профильная школа, – 2005, № 1.
5. *Кедров Б. М.* Проблемы логики и методологии науки. – М.: Наука, 1990. – 352 с.
6. *Маркушевич А. И.* Современное образование в условиях научно-технической революции. – М., 1971. – 52 с.
7. *Мишук Н. Й.* Формирование теоретических знаний в процессе обучения биологии: дис.... канд. пед. наук: 13.00.02. – 1993. – 190 с.
8. *Пунский В. О.* О некоторых новых требованиях к будущим учебникам // Проблемы школьного учебника / Сост. Г. А. Молчанова. – М., 1991. – Вып. 20 – С. 62–68.
9. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової школи: [Підруч. для студентів пед. ф-тів] – К.: Абрис, 1997. – 416 с.

10. Степанюк А. В. Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу/ дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, Тернопіль, 1999. – 418 с.

11. Топузов О. М. Проблемне навчання в школі: теорія і практика: Монографія. – К.: Фенікс, 2007. – 304 с.

12. Ярмаченко М. Д. Актуальні питання педагогічної науки. – К.: Знання, 1978. – 48 с.

UA У статті розглянуто можливості шкільного підручника у процесі формування системи знань про людину як найзначнішого компонента соціального досвіду. Акцентовано увагу на необхідності введення методологічних знань при побудові навчального матеріалу, як допоміжного засобу в умовах інтенсивного інформаційного зростання.

Ключові слова: підручник, система, знання, людина, зміст освіти, навчальні предмети, методологія.

RU В статье рассматриваются возможности школьного учебника в процессе формирования системы знаний о человеке как самого значительного компонента социального опыта. Акцентируется внимание на необходимости введения методологических знаний в построение учебного материала как вспомогательного средства в условиях интенсивного информационного роста.

Ключевые слова: учебник, система, знание, человек, содержание образования, учебные предметы, методология.

EN In the article deal possibilities of a school textbook in the process of forming a system of knowledge about the person as the most significant component of social experience. Attention focuses on the needs to incorporate methodological expertise in the construction of educational material as an aid in the intensity of information growth.

Key words: textbook, system, attainments, individual, content of formation, subjects, methodology.

МОЖЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА У ФОРМУВАННІ В УЧНІВ УМІНЬ САМОКОНТРОЛЮ І ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

*С. Е. Трубачева, канд. пед. наук
Інститут педагогіки НАПН України*

Постановка проблеми. Становлення учня як суб'єкта навчальної діяльності пов'язане з оволодінням ним діями контролю і оцінювання, з уміннями здійснювати їх самостійно, без допомоги і втручання вчителя. Уміння самоконтролю за результатами навчання та самооцінювання їх – одне з важливих загальнонавчальних умінь учнів, яке є складовою регуляторного блоку їхніх загальнонавчальних компетентностей [5].

У структурі навчальної діяльності її компоненти: потреби і мотиви, навчальні завдання та їх реалізація в навчальних діях, контроль і оцінка завжди взаємопов'язані і тому навчальну діяльність не можна зводити до одного з цих компонентів. Проте, роль дії самоконтролю і самооцінювання дуже значна.